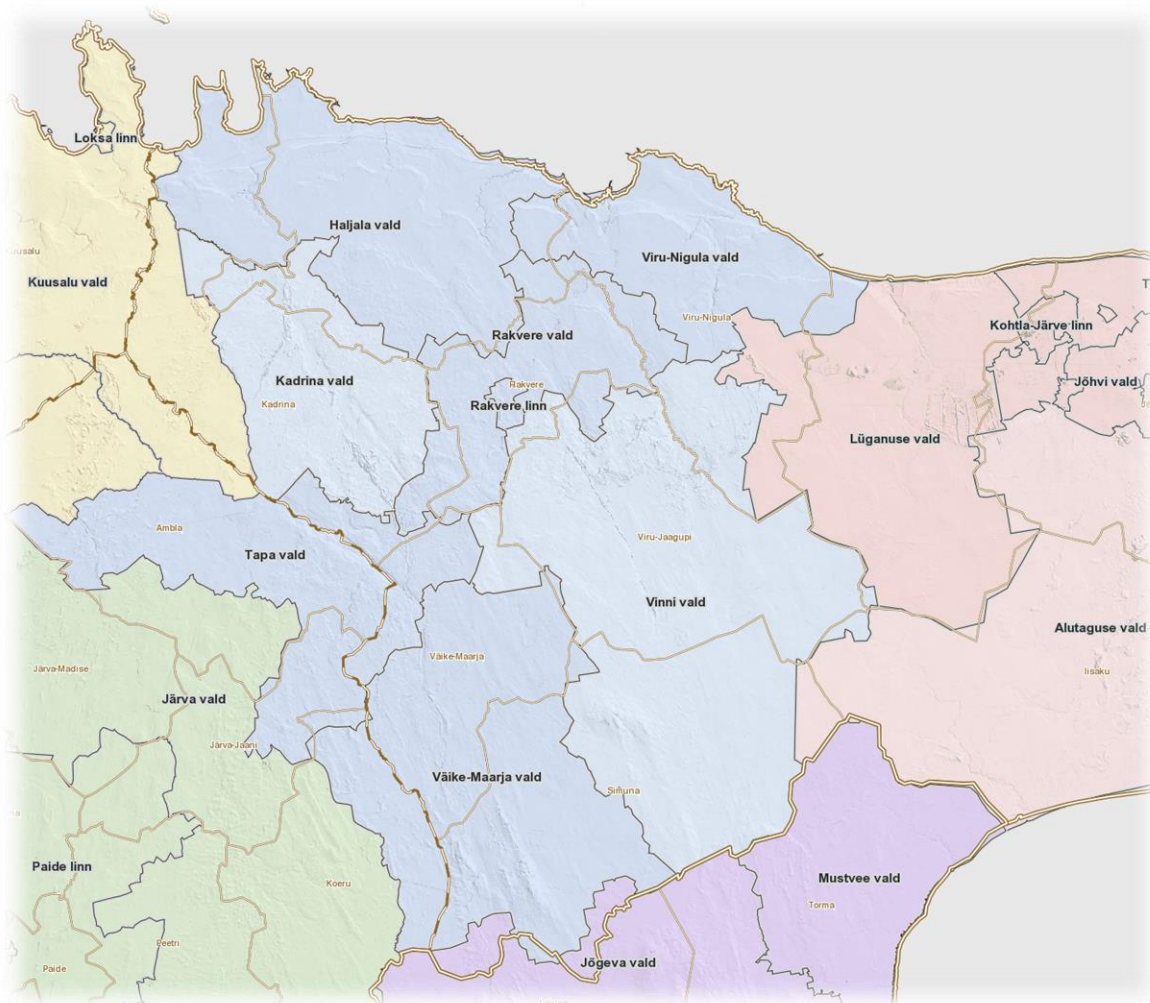

Lääne-Viru maakonna looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Väike-Maarja kihelkonna pühapaigad

Lääne-Viru maakond

Lõpparuanne

Töö nr: 1880MT1

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellija: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autor: Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Reeli Reinaus, MA

Laura Mäemets, MA

Mart Hiob, PhD

Kristjan Piirimäe, PhD

Sisukord

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	5
5. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	7
6. Tööde käigus ettetulnud probleemid	8
7. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	8
8. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	8

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Kristel Kivari (välitööde ettevalmistamine, välitööd, teabepäeval osalemine, aruande kirjutamine, järeltööd);

Mart Hiob (projektijuhtimine);

Kristjan Piirimäe (GIS andmete loomine).

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
19.04.2019	Assamalla, Aburi, Metskaevu, Savalduma, Väike-Maarja	Assamalla luht, Ussimägi, Aburi hiimägi (Hindreki), Tooma suur kivi, Heinjärvi, Savalduma pulmajalakad, Väike-Maarja allikas	Kristel Kivari
26.04.2019	Savalduma, Piisupi, Eipri	Fotode kaotsimineku tõttu eelmise nädala välitöö ülepildistamine, Piisupi Jordani allikas, Rista küngas, Taara org	Kristel Kivari
1.05.2019	Uuemõisa, Kiltsi, Äntu, Kamariku, Nõmme	Uuemõisa (Risü) hiimägi, kivist rist endise Risü kõrtsi juures, Kiltsi Järvepera pärnad ja õnneallikas Kiltsi mõisa juures, Kamariku (Jäola hiiekoht ja remmelgad) Jälgedega kivid Nõmme sulglohu servas	Kristel Kivari
27.09.2019	Väike-Maarja, Aburi	Infopäev Väike-Maarja muuseumis, Aburi hiis	Laura Mäemets, Mart Hiob, Kristel Kivari, Pikne Kama
05.10.2019	Kärsa, Avispea	Taarahiie talu hiis, vestlus Taarahiie talu järeltulija [REDACTED], Taara Org	Kristel Kivari

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 80 tundi.

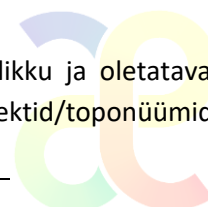
Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 50 tundi.

Järeltööd: 50 tundi.

Kokku: 180 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Eeltööde käigus selekteerus Väike-Maarja kihelkonnas kokku 25 kindlat, võimalikku ja oletatavat pühapaika (nende seas eraldi arvestatuna komplekside hulka kuuluvad üksikobjektid/toponüümid,

samuti kabelikohad, looduskaitsealused puud, muinsuskaitsealused paigad). Neist 16 on maastikul inventeeritud, aruandes esitatud 13. Aruandest välja jäämise põhjuseks on ühel juhul puudulik pühapaigapärimus, teisel puhul liialt oletuslik määratlus. Esialgsesse inventeerimisloendisse on lisatud ka hiiupärimusega seotud paigad, ning paigad, mis on seotud pühapaigapärimusega kaudselt nagu jälgedega kivid, kivi, mille peale mahtus tantsima, pulmarongide kokkupõrkekohad. Hiiupärimuse ja pühapaikade seost on Eduard Leppik avanud oma raamatus „Assamalla“ tutvustades paralleelseid kohanimesisid: Salumägi = Sadulamägi, Kabelimägi = Kabjamägi. Samas jäävad sellelaadsed objektid Pühapaikade arengukavast välja.

Inventeeriti 16 kohta, lisaks teise kihelkonna piiresse jäävad Savalduma järve ääres kasvavad pulmajalakad, mida külastasin kohaliku inimese soovitusel.

Kompleksiks võib lugeda Kamariku (Jäola) hiie kaht osa, mis on erinevate maastikuobjektide kaudu lokaliseeritud, ent eraldi kohtadena kaardile kantud. Lähestikku asuvad ka Uuemõisa (Risu) hiiemägi ja samas külas asuv Risu kõrts, mis küll hoonena on säilinud, ent selle juures oleva kiviristi kohta on mälestus läinud kaduma. Samuti mitmest talust päritud Piisupi pulmarongide kokkupõrkekoht ja kivirist jäi tuvastamata, ehkki kohalikud inimesed pakkusid, et koht on hävinud kruusa kaevandamise tõttu. Ka Piisupi küla allika asukoht on liialt oletuslik, sestap pole seda kohta kaardile kantud. Samuti on pühapaikade arengukava seisukohast segane õigeusu traditsioon nn Jordani kümbeluse kohta Kristuse ristimispuhal jaanuaris.

Taaraoru muinsuskaitse all olevat kivi ja hiiepaika külastasin kahe ebamäärase teate tõttu: üheltpoolt on pärandkultuuri kaardile märgitud sealsamas lähedal metsas olev koht kui „Looduse tempel“, samas pole ma tuvastanud ühtegi allikat, millele selline nimi võiks viidata, peale asjaolu, et tegemist on kahtluseta imeilusa metsaga looduslikul voorel, mis jääb Taaraoru voorestikuga maastikuliselt seotuks. Teiseks täpsustuse vajaduseks kujunes Männisalu külast joonistatud kaart Taaraoru kivi juurde, mis osutus ekslikuks ning juhatas ühe teise metsas oleva kivi juurde, mille seost arhiiviteatega oli raske luua. Eipri-Lebavere-Männisalu kohtadega seotud teated lugesin parema lahenduse puudusel kõik rääkivat Taaraoru kaitse all olevast hieekohast ja ohvrikivist.

Juuni alguses raiuti Aburi külas hiiemetsa tukk, mis põhjustas avalikkuses hulga pahameelt. Sestap tuli vastata ka maaomaniku kirjadele, jagada teateid ja selgitada hiie kohta käivat infot. Siiski esitame Aburi hieekoha kaitse alla võtmiseks, sest tegemist on kaasaegses kasutuses oleva pühakohaga, samuti on mitmed hiepaigad endised metsad, nüüdsed raiesmikud või kultuurmaastikud. Sarnane näide on Jäola hiepaiga lepik, kus samuti raie jäljed ei ole vanemad kui paar aastat.

Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

1. **Jäola hiis ja hieaugud, Kamariku küla.** (ERA II 13, 259 (13); ERA II 215, 217 (8) ERA II 215, 216 (7), ERA II 215, 215 (6)) – Jäolas oli vanasti hiis, hiljem ehitati selle koha peale palvemaja.
2. **Jäola hiis, Kamariku küla** (ERA II 215, 217 (7)) - Asus suurte remmelgate juures, seos katkumuistendiga. Ehkki kaardile kantud eraldi alana võib neid käsitleda kokku kuuluva pühapaigana
3. **Järvepera (Äärepera) pärnad, Liivaküla** (hiite kuvavõistlus 2018) – oluliseks peetud pärnad.
4. **Tooma suur kivi, Metskaevu küla** (RKM II 83, 230 (6), EKIKN vmr es2 to [120](558773) – suur kivi, millele on mahtunud palju inimesi tantsima, pole otsest pühapaigapärimust.

5. **Taarahiie talu hiis, Kärša küla** (EKIKN vmr es2 ta-th [8] (557693), suuline info Matti Preemilt) Vanasti oli seal eestlaste palumiskoht, Eesti ajal viidud sinna kooliõpilasi.
6. **Risu (Uuemõisa) hiimägi** (Jung, 179 (19), EKIKN vmr es1 g-j [39/40], EKIKN vmr eki1 a-i [176]).
7. **Äntu hiiekivi, Äntu küla** (ERA II 217, 546 (3)) Suur kivi, mille peal vanasti ohverdati.
8. **Aburi hiimägi (Hindreki), Aburi küla** (ERA II 258, 306 (316), EKIKN vmr eki1 a-i [180] (565633) Hindreki talu maades olev hiimägi.
9. **Aburi hiis** (E 57344, AI 1924: 55, ERA II 219, 143/4 (4)) Aburis Hiimäe talu maadel on hiis, kus on olnud jumalakujud ja kus on ilmunud haldjad.
10. **Einjärve(Heinjärve) ase, Savalduma küla** (ERA II 38, 184/5 (38)) – koht, kust järv oli ära lennanud, praegu kevadeti vee all, pole otsest pühapaigapärimust.
11. **Assamalla luht, Assamalla küla** (RKM II 262, 142 (41), RKM II 262, 141 (40), EÜS VII 2084 (307) Kalevipoja hobuse nahk, otsene pühapaigapärimus puudub
12. **Piisupi Jordani allikas**, kus kohalikud venelased olid Kristuse ristimispäeval kümblemas käinud, ilmselt hävinud Valgejõe kalda kuivendamise tõttu. On suuri kahtlusi, kas pakutud koht on õige, samas pole selge ka paiga staatus pühapaigana
13. **Piisupi Rista kungas**, pulmarongide kokkupõrke koht, kivist rist, kungas ilmselt hävinud kruusa kaevandamise tõttu.
14. **Jälgedega kivid Nõmme sulglohu serval**, inventeeritud, ent pole kindel, kas õiged, samas pole otseselt pühapaigapärimust.

Otsitud, ent hävinud kohad:

1. **Väike-Maarja kiriku juures olev raviva veega Hõbeallikas**: hävinud ehitustööde käigus 1970ndatel
2. **Risu (Uuemõisa) kõrtsi juures olev kivist rist**, tähistab pulmarongide kokkupõrkekohta; ilmselt hävinud.

Leidmata kohad:

Tervendava veega allikas Porkuni järve kaldal: pole lokaliseerimiseks alust, võib arvata, et tegemist on kuulsa Kaie allikaga;

Teomeeste ämm ja äi: kaks püstist kivi Ärina metsas, mida teretati ja mille all on Kalevipoja varandus – ei leidnud, kohalikud ei tea;

Ussimägi Assamallas Värava-Jaani talu heinamaal, kus vanad eestlased käinud palumas: vanade kaartide abil ei õnnestunud talu lokaliseerida.

5. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Väike-Maarja kihelkonnas on märkimisväärne kodu-uurimuslik pagas tänu Eduard Leppiku põhjalikule ja aastakümnete pikkusele tööle. Leppiku kogud on kopeeritud EKI KN arhiivi ja mujale muuseumide kogudesse, samas leidub Väike-Maarja muuseumis palju Leppiku korrastamata materjale. Inimeste teadvuses seostub pühapaiga nimega Ebavere ja Uguri mägi, samas on palju avalikku tähelepanu saanud Aburi hiie maha raiumine saanud tõeks maaomaniku teadmatuse tõttu. Kaalika kinnistu omaniku [REDACTED] vahetasin suve jooksul mitmeid kirju, edastas talle kogu teada oleva arhiivimaterjali. Tema kirjade toon jäi siiski kahtlevaks-kriitiliseks.

Rahvastiku järjepidevuse kohta on raske hinnangut anda, sovhoosideaegne põlvkonnavahetus on tollaegsed sisserännanud muutnud aja jooksul vanimateks kohalikeks, kes oskavad midagi meenutada. Piisupi külas tehtud põhjalikum küsitlus tõestas, et samas põlvkondi koha peal elanud inimesed ei pruugi pühapaikade koha pealt olla targemad.

Piirkond on intensiivse põllumajanduse ala, välja arvatud kihelkonna edelaosa, Avispea-Eipri kant, kus on palju metsa. Assamalla-Väike-Maarja ümbruses on palju põllumajanduslikku suurtööstust.

6. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Aburi hiie maha raiumise ümber tekkinud konflikt tõestab, et pühapaikadele tuleb endiselt tähelepanu pöörata, kaardiandmete täiendamine ja täpsustamine on olulise tähtsusega.

7. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

1. **Jäola hiis ja hiieaugud**, Kamariku küla (VMr_Kamariku_01)
2. **Jäola hiis** (VMr_Kamariku_02)
3. **Aburi hiis** Aburi küla (VMr_Aburi_01)
4. **Äntu hiiekivi**, Koikakivi, Äntu küla (VMr_Äntu_01)
5. **Risu** (Uuemõisa) **hiiemägi**, Uuemõisa küla (VMr_Uuemõisa_01)
6. **Järvepera pärnad** (VMr_Kiltsi_01)

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

1. **Aburi** (Hindreki talu) **hiiemägi**, Aburi küla (VMr_Aburi_02), pühapaiga teade on üksik.
2. **Tooma suur kivi** Metskaevu külas (VMr_Metskaevu_01), arhiiviallikes dokumenteeritud oluline maamärk
3. **Taarahiie hiiekoht** Kärsa külas (VMr_Kärsa_01). Kohta on raske lokaliseerida laiemas metsa- ja võsa-alal, samas on maaomanik teemast väga huvitatud.
4. **Einjärve karstiala**, ära lennanud järve ase Savalduma külas (VMr_Savalduma_01) rändava järve muistend
5. **Assamalla luht** Assamalla külas (VMr_Assamalla_01) Kalevipojaga seotud muistendid

8. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- ERA topograafiline kartoteek.
- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA ja EKLA käsikirjakogud.
- ERA fotokogu.
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.

- Jung, Jaan (1910) *Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt*
- Kaasik, Ahto (2017) *Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad*. Pegasus
- Leppik, Eduard (2006) *Lääne-Virumaa lohukivid*. Imavere
- Leppik, Eduard (1999) *Kultuurilooline Väike-Maarja*. Kohtla-Järve
- Leppik, Eduard (1996) *Assamalla*. Võduvere
- Leppik, Eduard (1995) *Väike-Maarja lood*. Väike Maarja
- Männik, Olga, Priit Lätti *Ajalooline pärimus Väike-Maarja kihelkonnas 1931-1932*. Võrguteavik
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid

